

ВІДГУК

офіційного опонента – проректора Львівського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Єрмакова Юрія Олександровича на дисертацію Тівоненка Іллі Юрійовича за темою: «Теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність дослідження. Дисертаційне дослідження І. Ю. Тівоненка «Теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості» виконано із надзвичайно актуальної проблематики, яке має важливе значення як для теорії кримінального процесу, криміналістики, так і правозастосовної практики.

На сьогодні ні в кого не викликає заперечення та теза, що на шляху докорінних перетворень у сфері економіки, розвитку підприємництва, реформування власності і переходу на нові форми господарювання на сучасному етапі постає своєрідна завада – злочинність як негативне соціальне явище. Зазначене ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайної розробки та реалізації нових підходів до боротьби із корисливою злочинністю, особливо в умовах запровадженого воєнного стану, відшукування новітніх методів протидії злочинним проявам, що відповідають реаліям сьогодення.

Неврегульованість низки питань відносно функціонування інституту власності та відсутність достатнього контролю з боку державних органів за законністю здійснення правочинів зумовили появу ряду зловживань як цивільно-правового, так і кримінально-правового характеру. Особливо вразливими стали права громадян на такі об'єкти нерухомого майна, як приватні будинки, гаражі, дачні ділянки, квартири та ін., оскільки

нерухомість є однією з найбільш прибуткових галузей економіки. Водночас, рівень криміногенних проявів, у тому числі й шахрайств у цій сфері, з кожним роком дедалі зростає, а недосконалість законодавчої бази та не адаптованість її до реалій сьогодення, правова безграмотність населення, наявність корупційних зав'язків в органах державної влади та місцевого самоврядування дозволяють злочинцям (шахраям) не тільки вчиняти такі кримінальні правопорушення на досить високому рівні, але і постійно винаходити нові способи досягнення злочинного результату.

Останнім часом сфера обігу нерухомості стала об'єктом особливої уваги фахівців різних галузей знань (криміналістики, кримінології, кримінального та цивільного права), які проводили наукові дослідження у різних напрямках і внесли значний доробок у розвиток теорії криміналістичної методики розслідування шахрайства у різних сферах та практику боротьби з цим негативним явищем, дослідили причини та тенденції його розвитку. Разом із тим, окремі результати раніше проведених досліджень є дискусійними і ґрунтуються на положеннях законодавства, що зазнало значених змін або взагалі залишилися поза увагою вчених.

Наведене свідчить про необхідність комплексного монографічного дослідження основ методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості в умовах стрімких змін у законодавстві, у тому числі в умовах воєнного стану. У своїй сукупності зазначені фактори обумовлюють необхідність поглиблення теоретичних розробок, що свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження І. Ю. Тівоненка, його наукове, теоретичне та практичне значення. Саме тому актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р.

№ 179), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та МВС України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22 листопада 2021 р. № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 3 лютого 2022 р. № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2021–2025 рр.

Мета дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розроблення теоретико-праксеологічних засад методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості.

Комплексність мети та її багатоплановість обумовили необхідність вирішення таких **задач**: 1) визначити сутність, джерела походження та зміст методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості; 2) з'ясувати соціально-економічні та правові детермінанти криміналізації ринку нерухомості; 3) встановити сутність, структуру й значення криміналістичної характеристики шахрайства та здійснити аналіз її структурних елементів; 4) розкрити особливості організації та планування розслідування шахрайства у сфері нерухомості; 5) висвітлити проблемні питання процесуального забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості; 6) виокремити типові тактичні операції під час розслідування шахрайства у сфері нерухомості; 7) обґрунтувати організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій; 8) схарактеризувати специфіку призначення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Об'єктом і предмет дослідження сформульовано дисертантом правильно. Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються в діяльності правоохоронних органів під час

розслідування шахрайства у сфері нерухомості. Предмет дослідження – теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості.

Емпіричну основу дослідження становили узагальнені дані оперативної, слідчої та судової практики за період 2016–2024 років. Проаналізовано матеріали 173 кримінальних проваджень з проблематики дослідження (Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Хмельницька та Чернівецька області, м. Київ); дані офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та МВС України за 2018–2024 рр.; зведені результати інтерв'ювання 183 працівників оперативних підрозділів і 195 слідчих НП України, 75 працівників органів прокуратури, 16 працівників Бюро економічної безпеки України та 98 працівників експертних установ МВС України.

Позитивним є те, що під час проведення дослідження використано власний досвід роботи дисертанта в правоохоронних органах України.

Наукова новизна представлених теоретичних результатів, проведених здобувачем досліджень. Основні положення та практичні рекомендації, викладені у дисертаційному дослідженні, характеризуються науковою новизною. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у сучасній вітчизняній науці криміналістики комплексних досліджень, у якому на монографічному рівні висвітлено криміналістичну характеристику та організаційно-тактичні аспекти розслідування шахрайства у сфері нерухомості, у якому сформульовано низку наукових положень, висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення для науки криміналістики, теорії кримінального процесу та правозастосовної практики.

Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну та визначають внесок здобувача в розроблення зазначеної проблематики, є такі положення, висновки і пропозиції, які запропоновано вперше:

– виявлено ключові фактори, що визначають спосіб шахрайства у сфері нерухомості та впливають на вибір місця й часу його вчинення, зокрема: наявність і розповсюдження програм із надання фінансової допомоги для відновлення житла, зруйнованого через бойові дії, або придбання житла на пільгових умовах іпотечного кредитування – «є-Оселя», «є-Відновлення», «Власний дім», «Субсидія на оренду житла для внутрішньо переміщених осіб»; зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують термінового укладання угод із нерухомості; попит на нерухомість у регіонах України, що максимально віддалені від зони бойових дій (регіони центральної та західної частини України); збільшення кількості зниклих безвісти осіб, які є власниками нерухомості; наявність обтяжень або судових спорів щодо права власності на нерухомість, що створює сприятливі умови для незаконного заволодіння; наявність прогалин або колізій у законодавстві на період запровадженого воєнного стану; хаотичність надзвичайної ситуації, пов'язаної з воєнним станом, що ускладнює здійснення контролю за законністю укладання угод щодо нерухомості тощо;

– встановлено детермінуючий вплив чинників соціально-економічної, природної та техногенної природи, а також дії надзвичайного або воєнного стану на процес формування віктимогенних груп потерпілих, до яких віднесено: внутрішньо переміщених осіб; осіб похилого віку; осіб із недостатнім рівнем правової компетентності та психологічною вразливістю; учасників бойових дій і членів їхніх сімей; осіб, які втратили житло внаслідок збройної агресії;

– запропоновано посилити кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства в умовах воєнного чи надзвичайного стану шляхом виключення покарання у виді штрафу та збільшення строку позбавлення волі, виклавши

п. 4 ст. 190 КК України в такій редакції: «Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років»;

– визначено тактичні завдання, що постають перед правоохоронними органами під час розслідування шахрайських дій у сфері нерухомого майна в умовах запровадженого воєнного стану. На цій основі розроблено комплекс процесуальних заходів, спрямованих на їх вирішення, зокрема шляхом реалізації низки тактичних операцій;

Дисертантом удосконалено низку наукових положень, зокрема:

– характеристику способів учинення шахрайства у сфері нерухомості з аналізом раніше досліджених способів дій у цьому сегменті, а також з урахуванням особливостей запровадженого воєнного стану;

– систему ідентифікаційних ознак слідоутворення, що виникають під час учинення шахрайства у сфері нерухомості, яка інтегрує особливості цифрового документообігу й електронних транзакцій, та класифікацію осіб, причетних до вчинення шахрайських дій;

– рекомендації щодо розмежування цивільно-правових деліктів і кримінальних посягань на нерухоме майно громадян на початковому етапі досудового розслідування шахрайства, об'єктом якого є об'єкти нерухомості.

Окрім того, в дисертації дістали подальшого розвитку положення щодо:

– уявлення про генезис становлення сфери нерухомості, на підставі чого визначено вплив низки чинників на процес криміналізації цього сегменту;

– положення щодо оптимізації процедури ініціювання досудового розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна шляхом запровадження поглибленої оцінки первинних даних і прийняття обґрунтованого рішення про початок кримінального провадження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Структура дисертації забезпечує

логічну послідовність викладення матеріалу та засвідчує системний характер наукового дослідження.

У вступі дисертантом обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено ступінь наукової розробки проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами та темами, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну основу, вказано на зв'язок роботи з державними програмами, сформульовано основні теоретичні положення, що характеризують наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів, наведено дані про їх апробацію та публікації.

У першому розділі дисертації «Теоретичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості» схарактеризовано наукові засади формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості. Наголошено, що низка науковців розрізняють методики вузької спрямованості (підвидові або групові), а в окремих випадках спостерігається подальше звуження методик шляхом введення додаткових класифікаційних ознак. У межах дослідження такою ознакою слугує об'єкт шахрайського посягання – нерухомість, заволодіння якою характеризується певною специфікою.

Окреслено соціально-економічні та правові детермінанти криміналізації ринку нерухомості. Зауважено, що детермінація злочинності становить комплексну сукупність явищ, що перебувають у причиново-наслідковому зв'язку з нею. У зв'язку з цим, важливим аспектом дослідження є ідентифікація конкретних криміногенних факторів, що впливають на злочинність у сфері нерухомості. З'ясовано соціально-економічні та правові детермінанти криміналізації ринку нерухомості. Значну увагу приділено розгляду криміналістичної характеристики як інформаційного інструментарію методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості.

Висвітлено та згруповано способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування шахрайства у сфері нерухомості. Розглянуто практичні рекомендації щодо виявлення матеріальних, ідеальних і цифрових

слідів. Значну увагу приділено характеристиці особи правопорушника та особі потерпілого.

У другому розділі дисертації «Процесуальне та організаційне забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості» розкрито особливості організації розслідування шахрайства у сфері нерухомості. Узагальнено наукові погляди вчених щодо поняття, сутності й змісту організації розслідування, визначено його співвідношення з плануванням розслідування. Особливу увагу приділено організації та плануванню розслідування на початковому етапі, оскільки саме на цій стадії слідчий аналізує первинну інформацію, приймає ключові процесуальні рішення щодо правової кваліфікації, формулює версії та ініціює першочергові слідчі (розшукові) дії, а також вносить відомості до ЄРДР.

Проаналізовано проблемні аспекти застосування норм КПК України в провадженнях щодо шахрайства у сфері нерухомості. Розкрито організаційні та процесуальні проблеми регламентації початку досудового розслідування.

Висвітлено проблеми дотримання прав і свобод осіб під час проведення СРД, НСРД (обшук, огляд, допит, зняття інформації з електронних інформаційних систем, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж), застосування заходів забезпечення кримінального провадження (накладення арешту на майно, тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей та документів). Визначено критерії допустимості такого втручання.

У третьому розділі дисертації «Тактичне забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості» розглянуто питання організаційно-тактичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних заходів, особливості застосування тактичних операцій, а також специфіку призначення судових експертиз.

Наведено перелік тактичних завдань, які необхідно вирішити під час розслідування шахрайства. Сформовано тактичні завдання та заходи,

спрямовані на встановлення всіх співучасників шахрайських дій, їх затримання, визначення їхніх конкретних ролей, виявлення корупційних зв'язків, що сприяють реалізації шахрайських схем. Приділено увагу комплексу тактичних операцій, спрямованих на встановлення ознак незаконної забудови, отримання незаконних пільг щодо отримання житла, отримання незаконної компенсації щодо зруйнованого житла через бойові дії, використання фіктивних анкетних даних тощо.

Висвітлено предмет та організаційно-тактичні аспекти допиту потерпілих, свідків і підозрюваних, констатовано важливість глибокого розуміння слідчим ключових понять і правових засад діяльності державних та приватних установ, що супроводжують операції з нерухомістю. Визначено комплекс тактичних прийомів допиту з урахуванням лінії поведінки допитуваного та його процесуального статусу. Приділено увагу одночасному допиту двох або більше раніше допитаних осіб.

Приділено увагу питанням огляду мобільного пристрою за допомогою апаратно-програмного комплексу Cellebrite UFED; огляду та фіксації інформації, що розміщена в «хмарних сховищах»; огляду фото-, відео- та аудіофайлів, розміщених на електронних носіях інформації; огляду та фіксації публікацій у мережі Інтернет та ін.

Розкрито наукові підходи до визначення поняття та сутності судової експертизи.

Загальні висновки дисертації відповідають отриманим результатам, завданням та меті дисертаційного дослідження.

Наведене є підставою для позитивної оцінки представленої роботи саме як актуального і завершеного наукового дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення. Зміст дисертації цілком відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію. Дисертація на тему «Теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості» є самостійною, завершеною роботою,

написана науковим стилем. Висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, переважно знайшли свій ідентичний виклад у публікаціях з теми дисертації і є вагомим внеском дисертанта у розвиток теорії кримінального процесу та науки криміналістики, а також цінним порадином для правників у сфері кримінального процесу та криміналістики. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам. Наукові положення, висновки та рекомендації викладені стисло, чітко, що забезпечує легкість і доступність їх сприйняття.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

– законотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства у сфері нерухомості, зокрема формулювання пропозицій щодо внесення змін і доповнень до КК та КПК України;

– науковій діяльності – у контексті вдосконалення основ методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень;

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Кримінальний процес», а також підготовки монографій, підручників і навчальних посібників;

– правозастосовній діяльності – для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування та експертних підрозділів Національної поліції.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертації викладено в семи наукових публікаціях, серед яких чотири – статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, дві – тези доповідей у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 2022 р.), «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення» (м. Київ, 2023 р.).

Дотримання академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота І. Ю. Тівоненка є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею. В роботі мають місце необхідні посилання на використані джерела, ідеї, відомості, твердження, робота відповідає вимогам авторського права, здобувач посилається на достовірну інформацію про використані джерела і методики наукового пошуку.

Наукове дослідження І. Ю. Тівоненка справляє загальне позитивне враження, характеризується чіткістю і логічністю викладення матеріалу, легко сприймається.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Позитивно оцінюючи зміст дослідження, його актуальність та своєчасність, варто зазначити, що як і будь-яке наукове дослідження дисертаційного рівня, дане дослідження містить певні положення, які викликають зауваження та дискусійні питання, зокрема:

1. Так, у дисертації автор аналізує предмет шахрайства у сфері нерухомості. Натомість, поза увагою залишається досить актуальна проблема реалізації при розслідуванні шахрайства формули, використаної законодавцем у ст. 190 КК України для визначення сутності цього злочину проти власності. Йдеться про «заволодіння чужим майном» і «придбання права на майно» як різновиди шахрайств. І це не тільки кримінально-правова проблема, але й криміналістична, яка повинна знайти своє правильне тлумачення і вирішення у методиці розслідування, оскільки йдеться про

предмет і засоби доказування певних обставин учинення кримінального правопорушення.

2. У роботі дисертант неодноразово вживає такий термін, як «соціально-незахищені верства населення». На наш погляд, таке словосполучення є дещо некоректним. Виходячи з такого ствердження, можна припустити, що дана категорія населення немає захисту з боку держави. Але, як бути з положенням ст. 46 Конституції України, де закріплене право всіх громадян на соціальний захист? Адже категорія громадян, що вказана у роботі (особи з обмеженими можливостями, діти, пенсіонери, безробітні та ін.) на законодавчому рівні має соціальний захист, що здійснюється у різний спосіб: виплати пенсій за віком, з інвалідності, у разі втрати годувальника, соціальні пенсії, допомоги при малозабезпеченості, житлово-комунальні субсидії, надання пільг ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Україною. Вважаємо, що доцільно було б словосполучення «соціально-незахищені верства населення» замінити на «соціально вразливі верства населення».

3. Стосовно взаємодії слідчого з установами, підприємствами та організаціями дозволимо висловити деякі міркування. Слід сказати, що у криміналістичній науці досить давно використовується такий підхід, коли, у різних аспектах розглядаються питання взаємодії цих нерівнозначних суб'єктів. Виникає сумнів взагалі коректність постановки питання про можливість взаємодії слідчого і представника певної державної або приватної установи чи громадського формування. Сумніви пояснюються тим, що взаємодія, з позиції ряду науковців, можлива при спільній діяльності рівнозначних за статусом суб'єктів. Виникає питання стосовно такої рівнозначності. При розслідуванні злочинів слідчий – є організатором і необхідно визначитися, чи є між ними взаємодія, чи має місце інша форма співпраці.

4. У підрозділі 1.2 «Соціально-економічні та правові детермінанти криміналізації ринку нерухомості» автор зазначає, що, намагаючись не відставати від сучасних досягнень науково-технічного прогресу, злочинці

виявляють кмітливість і оперативно застосовують у своїй злочинній діяльності новітні науково-технічні досягнення, внаслідок чого процес «технологізації» та «комп'ютеризації» суспільства зумовив винахід унікальних способів вчинення кримінальних правопорушень різних категорій. Втім, автором не достатньо висвітлено питання щодо опису цих новітніх науково-технічних досягнень, що вплинули на збільшення рівня кримінальних правопорушень у сфері нерухомості. На нашу думку, зазначена авторська позиція потребує додаткової аргументації.

Висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну високу оцінку рецензованого дисертаційного дослідження, а насамперед характеризують складність та актуальність досліджуваної теми і можуть бути предметом для наукової дискусії.

Підсумовуючи, слід зазначити, що повнота викладеного матеріалу і обґрунтованість висновків, зроблених дисертантом дають підстави визнати, що дисертація І. Ю. Тівоненка є самостійним, завершеним науковим твором монографічного характеру, а отримані ним нові важливі і обґрунтовані результати з актуальних проблем, у своїй сукупності, в межах проведеного дослідження, пропонують варіанти вирішення складної задачі з подальшого удосконалення методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості.

Висновок. Викладене дозволяє зробити загальний висновок про те, що дисертаційне дослідження **«Теоретичні та практичні основи формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості»** є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем, вирішує важливе наукове завдання, є актуальним, завершеним, таким, що має теоретичну й практичну значущість та відрізняється науковою новизною.

Результати, одержані у даній роботі, містять наукову новизну та у сукупності є основою забезпечення розв'язання конкретного наукового завдання. За сутністю й змістом дисертаційне дослідження відповідає науковій спеціальності, за якою здійснено науковий пошук, та вимогам

Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування при Міністерстві освіти та науки України до кандидатських дисертацій. Робота відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор, **Тівоненко Ілля Юрійович**, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:

**проректор Львівського державного
університету внутрішніх справ,**

доктор юридичних наук, професор

Юрій ЄРМАКОВ